

— ВЕЩЕТЕ ПОД ЛУПАТА НА ЕТНОЛОГА —

БИТ И ПОМИНЪК В ГОДИНИТЕ НА ЗАРАЖДАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ В БЪЛГАРИЯ

Валентина Стоянова

Писани идеи със стопански характер в България започват да се разпространяват през XVIII век, времето, през което се формира икономическата наука в Европа като самостоятелно обособено научно знание.

Най-ранните икономически мисли обаче датират от периода на развития феодализъм и навечерието на падането на България под турско робство. В разцвета на феодалните отношения в трудовете на българските писатели и книжовници се срещат отделни мисли и изказвания по някои икономически въпроси. Интерес представляват изразените от Презвитер Козма мисли най-вече в известната му “Беседа против богомилите”. В учението на богомилите се съдържат редица социални моменти, които имат отношение към развитието на икономическата мисъл. Известно е, че те са били против частната собственост и против богатството. В това няма нищо чудно, тъй като такова било разбирането за богатството в средновековна Европа – против богатството въобще или в размери, за поддържане на съсловното положение. По съдържание идеите съвпадат с тези от ранното европейско средновековие, където богатството, търговията се приемат за безнравствени и само трудът, вложен в селското стопанство, е достоен за човека занаят. В българските земи е господствало затвореното натурално стопанство. Основен поминък е земеделието. Главна форма на богатство е земята, а критерий за успех – завладяването на нови земи. Земята е и средство за военна власт, а не териториално-административна единица и не имот, който може да се купи и продаде. Център на живота е селото, чиято духовна дейност е била вплетена в материално-производствената. „Цимента” на обществото са били семейството, моралът и религията.

С падането на България под османско владичество „разсадниците” на писмена култура били унищожени. На Балканите и в България се налага т.н. азиатски или източен феодализъм и начин на производство. Населението е селско, с незначителни занаятчийски групи в градовете, които обслужват армията и турската администрация. Нова стопанска структура се формира по време на Възраждането (XVIII–XIX в.). Предпоставките за това са развитието на стоково-паричните отношения и въвлечането на Османската империя в системата на световния капитализъм.

Развити икономически идеи не се появяват в епохата на ранния турски феодализъм. За такива може да става дума едва през втората половина на XVIII век, когато започва и зараждането на капиталистическите производствени отношения. Бавно и трудно в Империята и в българските земи, най-вече в подбалканските градове, започват да се произвеждат стоки за вътрешния и външен пазар. Чуждестранен капитал – френски, английски, австро-унгарски, навлиза в българските предели. Използват се дунавските и черноморските пристанища за износ на суровини и внос на манифактурни и промишлени стоки предимно за по-богатите слоеве от населението.

В навечерието на Кримската война (1853–1856) в България има разцвет на търговията, лихварския капитал и зачатъци на манифактурно и фабрично производство. В селото заема своето място чифликчийското стопанство. Формира се окончателно българският национален пазар.

За развитието на новите икономически отношения значение имат реформите и законодателните актове на турската държава. Ражда се новата икономическа база, ражда се и ново съзнание. Появява се българската буржоазия и заедно с нея просветители, книжовници, които подготвят българския народ за свобода и независимост.

Такава роля изиграва Паисиевата “История славянобългарская”. Тя съдържа ценни мисли за социално-икономическото състояние на България. От тук започва и Българското възраждане, продължено от Софроний Врачански, който в своето “Житие и страдание” ни представя точна картина за икономическото положение на страната. Ценни мисли има в творчеството и на Петър Берон, но най-богато наследство за развитието на социалните и икономическите идеи за епохата оставя Георги Сава Раковски.

Раковски е роден през 1821 г. в Котел. По това време той е стопански и културен център, населен със занаятчии, търговци, овчари. Семейството на Раковски е богато, търговско и му осигурява условия за добро образование. Учи най-напред в местното училище, после в Карлово и Цариград, където попада под влияние на Неофит Бозвели и Иларион Макариополски.

След активна революционна дейност и пребиваване известно време в затвора, през 1848 г. започва и той да се занимава с търговия, от която натрупва за кратко време значително богатство. Опитва се да построи спиртна фабрика, мелница, дарак.

За развитието на икономическата мисъл допринасят издаваните от него „Българска дневница” (1857) г., „Българска старина”, „Български древности” (1861 г.), „Дунавски лебед” и др.

“... Раковски е очертал система от възгледи върху икономиката на Турция и върху редица икономически проблеми, с които се занимава икономическата наука. Такива са например въпросите за стопанската политика на една държава и по-специално въпросът за свободната търговия и протекционизма, данъчната политика на държавата, въпросите, свързани с ролята на труда в процеса на

производството, стоките и тяхната стойност, с ролята на парите, въпросите, свързани с модернизирването на занаятите, с ролята на фабриките и фабричното производство, ролята на сдруженията ... ролята на кредита ... цял ред въпроси, наложени от необходимостта да се подобрят условията на работа в село, да се модернизира земеделието, да се въведат машини в селското стопанство, практически знания ... и пр.” (Натан 1964: 12).

През 1859 г. Раковски напечатва своя “Показалец” под формата на въпросник, чрез който да се изучи българското стопанство. Широко разпространява факта, че е изчезнала златната наличност от турската хазна, а Турция печата “каймета” без златно покритие.

Като цяло икономическите идеи на Раковски са продукт на българските условия, на живота на България, на неговата трудова практика. Тези идеи (икономическите) вървят заедно с политическите възгледи за свобода и независимост.

Икономическите идеи в предосвободенската епоха са заемали важно място в голяма част от тогавашните вестници и списания. Обсъждани са били въпросите за поминъка и благосъстоянието на населението, за упадъка на земеделието под турското господство и причините за това. Особено популярно е било списанието “Ступан”, основател и редактор на което е Димитър Хранов. Основните въпроси, които се разглеждат в него, са свързани с развитието на селското стопанство и затова изследователите на епохата предполагат, че Д. Хранов е бил под влиянието на възгледите на френските физиократи, според които източникът на богатството е земеделието. В списание “Ступан” се печатат и статии в полза на индустрията, в полза на строежа на железници в българските земи. Започват да се появяват изказвания в печата и по някои въпроси от областта на политическата икономия.

Първите представители на икономическата мисъл, които са използвали това понятие, са Иван Богоров, Константин Сапунов, Димитър Хранов и Никола Сукнаров. За последния се счита, че не принадлежи към основоположниците на българската икономическа литература, но взема дейно участие в списването на раздела по политическа икономия на списание “Ступан”, чрез което оказва пряко влияние върху оформянето на неговия идейно-теоретически облик. Дискусионно е мнението по отношение на Стефан Бобчев, който публикува във в. “Ден” и използва категориалния апарат на политическата икономия – труд, капитал, собственост, печалба, но написаното от него се счита за компилативно.

В тази редица от имена на български мислители до Освобождението най-ярко изпъква името на д-р Иван Богоров.

Той е роден в Карлово в бедно, но трудолюбиво и уважавано семейство. Учи в гръцкото училище в Карлово, после в Цариград, в Одеса, в Лайпциг и отново в Цариград. Медицина завършва в Париж през 1858 г. През 1859 г. се установява да живее в Пловдив и работи като градски лекар. Тук замислил и

реализирал своя “Журнал за наука, занаят и търговия”. Следващите няколко години той се занимава с писане, дипломация, медицина, пътува непрекъснато и в крайна сметка се установява за постоянно да живее в София, в хотел „Искър”. Бил е разностранно надарен, но е търсел причините за социалните болести в човешкото общество и възможностите за тяхното лечение.

От многобройните съчинения на Ив. Богоров с особено значение е това от 1869 г., анонимно отпечатано във в. “Турция”, което отразява състоянието на историята и теорията на политическата икономия и всъщност представлява съкратено преразказване на основното съдържание на труда на Адам Смит “Изследване върху природата и причините на богатството на народите”. Според Ж. Натан, Ив. Богоров е бил под влияние на Адам Смит, Жан Батист Сей и Фредерик Бастиа. Възгледите му отговарят на интересите и възгледите на зараждащата се и развиваща буржоазна класа в България в епохата на разложението на турския феодализъм и зараждането на капитализма.

Родоначалниците на политическата икономия и на една от най-забележителните школи в тази наука – физиократизма, са били хуманни лекари. След Уйлям Пети и Франсоа Кене – хуманни лекари, станали талантиви икономисти, е и д-р Ив. Богоров. И ако не бе се родил в поробена държава, той вероятно щеше да бъде един от най-талантивите представители на политическата икономия.

Основател на първия български вестник “Български орел” (1846), на „Цариградски вестник”, той редактира в Букурещ в-к “Народност” и сътрудничи в други български вестници и списания. В тях са пръснати неговите публикации по политическа икономия и по редица основни проблеми на икономическото развитие на страната. Написал е няколко специални книги по икономически въпроси. Конкретният му принос в областта на политическата икономия е опитът му да определи предмета на нейното изследване.

По това време в България се появяват и преводи на чужда икономическа литература. Освен “Богатството на народите” на Адам Смит, Никола Михайловски превежда и книгата на Оттон Хюбнер, която е издадена в Цариград през 1868 г. През 1874 г. излиза брошурата “За парите”, преведена от Ст. Стамболов и Филип Симидов. Издадена е и незавършената поредица от статии под общото заглавие “Понятия за политическата икономия”.

За националния облик на икономическото знание съществено значение са изиграли българите, учили в чужбина, чрез знанията, опита, донесен от там и най-вече техните убеждения. Те са обособили и основните икономически науки в страната. С възникването на капиталистическия начин на производство и неговите потребности в България било положено началото на почти всички съставки на системата икономически науки, които се прилагали в напредналите държави – политическа икономия, икономическа политика, история на икономическите учения, икономическа география и стопанска история. Били известни и търговското знание, счетоводство, банково дело, стокознание, статистика.

С казаното дотук далеч не се изчерпват мислителите и изказаните мисли в областта на стопанските въпроси, които имат отношение към икономическото знание, авторите или авторовите творби по проблемите на политическата икономия.

С това ние просто отбелязваме началото.

ЛИТЕРАТУРА

Генчев, 2003: Генчев, Н. Научни трудове. Том I и II. С., 2003.

Горов, 1994: Горов, К. Ж. Основоположници на българската икономическа мисъл и книжнина. С., 1994.

Хаджийски, 1966: Хаджийски, И. Бит и душевност на нашия народ. С., 1966.

Семов, 1995: Семов, М. Народопсихологията. Том II. Варна, 1995.

Натан, 1964: Натан, Ж. История на икономическата мисъл в България. С., 1964.

Натан, 1979: Натан, Ж. Избрани трудове. Том II. С., 1979.